

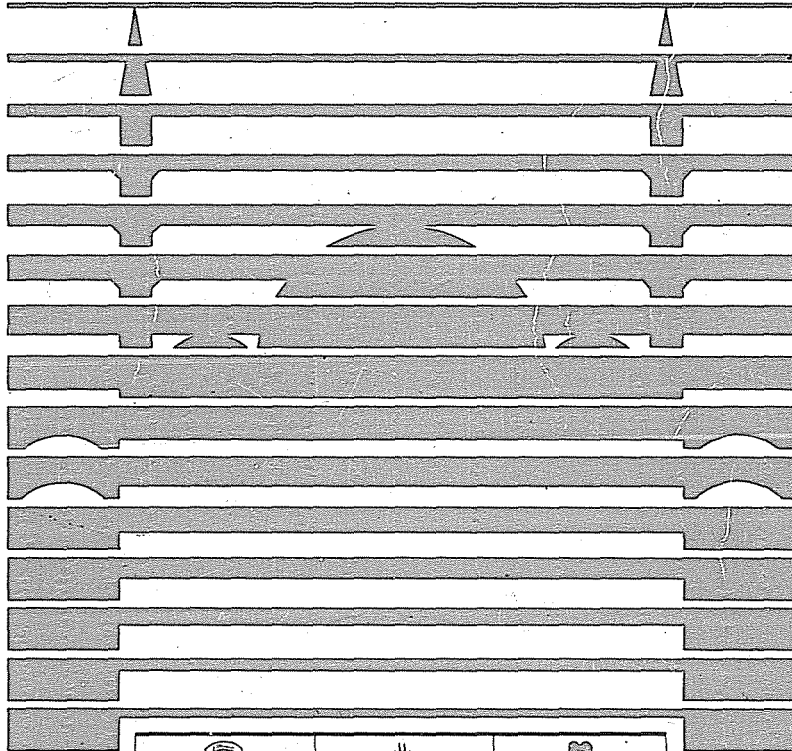
مؤتمر الحفاظ على التراث الحضاري المعماري الاسلامي في المدن

İSLAM MİMARİ MİRASINI KORUMA KONFERANSI

THE CONFERENCE ON THE PRESERVATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE OF ISLAMIC CITIES

22-26/4/1985 İSTANBUL

BİLDİRİLER



Yapım

İKİ NOKTA

Araştırma, Basın, Yayın, Organizasyon 512 43 30

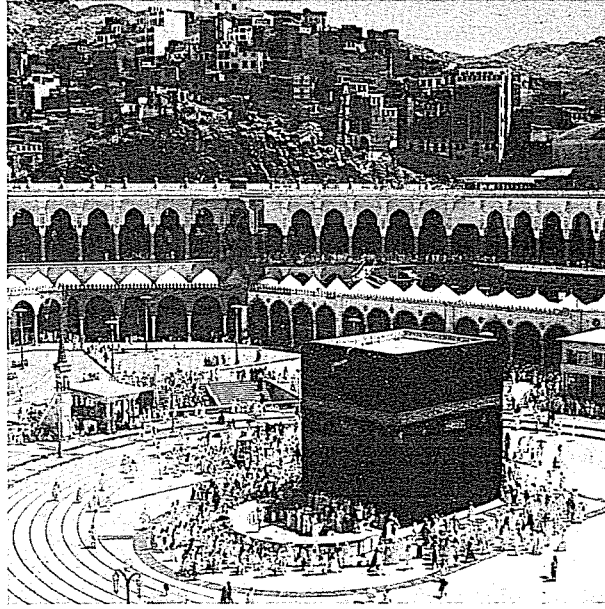
Dizgi, Film: **Damla Dizgi**, Baskı: **Seçil Ofset**, Cilt: **Numune Basım ve Ciltevi**

İstanbul, Şubat 1987

SUUDİ ARABİSTAN ŞEHİRLERİNDE TARİHSEL KORUMANIN GEREKTİRDİĞİ YASAL DÜZENLEME

Dr. Abdelmuhsin M. FARAHAT

S.E.D. Mühendislik Koleji Peyzaj Mimarisi Bölüm Başkanı
KAAU-CİDDE



1. Giriş

Bu tebliğ, yazarın, Suudi Arabistan Ulusal Bilim ve Teknoloji Merkezi'nce finanse edilen, "Suudi Arabistan'ın ana şehirleri konusundaki yapı yasaları ve toprak kullanımı yönetmeliklerinin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi" başlıklı bir araştırma projesindeki çalışmasına dayanmaktadır. (x) Projedeki çalışma Ocak 1984'te, Prof. A. Bowen, Dr. F. Mofti ve Dr. A. Dağıstani'den oluşan ekip tarafından başlatılmıştır. Yazar, başlıca hedeflerinden biri tarihsel koruma olan bu projenin yönetici araştırmacısıdır.

Suudi Arabistan şehirlerinde tarihsel koruma, iki ana nedenden ötürü büyük bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bunlardan birincisi, Krallığa nasip olmuş olan zengin ve değerli mirastır. İkincisi ise, son yıllarda yaşanan ve daha ağır bir hızda seyredeceği umulan hızlı şehir büyümesidir. Ne yazık ki, ikinci fenomen, birincisinin zorlukları ve potansiyel sorunlarıyla uyumlu bir uzlaşma göstermemektedir.

(x) Burada sözü geçen görüşler, sonuçlar, vargılar ve tavsiyeler ille de Suudi Arabistan Ulusal Bilim ve Teknoloji Merkezi'nin görüşünü yansıtmamaktadır.

Bu bildiri, Suudi Arabistan şehirlerinde tarihsel korumanın gerektirdiği yasal düzenlemenin saptanmasına yönelik bir ön çalışma niteliğindedir. Burada sözü edilip önerilen yasal düzenlemelerin çoğunun Batılı ülkelerin deneyimlerine dayandığını kabul etmek gerekiyor. Ne var ki, yerel ihtiyaçlara ve yerel kültüre uygun düşen yasal düzenlemelerin seçilmesine çalışılmıştır.

2. Tarihsel Korumanın Kapsamı

Tarihsel koruma kavramının kapsamı önemli ölçüde genişlemiş ve peyzaj mimarisi, Şehir Tasarımı ve Planlaması faaliyetleriyle sıkı ilişki içine girmiştir¹. Batılı ülkelerde, tarihsel koruma, değerli antikaların toplanıp sergilenmesinden, ulusal mirasla ilişkisi yönünden değer taşıyan yörelerin korunmasına doğru bir gelişme göstermiştir. Daha sonraları, içlerinde ne olup bittiğine bakılmadan, nitelikleri gereği mimari önemde yapılar da koruma kapsamına alınmış, bu yapılar korunmuş, fonksiyonel canlılığa kavuşturulmuş ve başka amaçlarla kullanılmalarına yerel koşullar elvermiyorsa müze evler biçiminde düzenlenmişlerdir. Mimari korumanın bu evresinde, projeler hâlâ tek tek yapılarla sınırlı kalmış ve başka yapılarla veya çevreleriyle ilişkilerine pek önem verilmemiştir². Bir sonraki evre, çevre bağlamının ağırlık kazandığı ve yapıların korunmasının daha çok çevredeki yapılar ve ortamlarıyla ilişki içinde ele alındığı “*bölge koruması*” anlayışı olmuştur. Yalnızca varolan yapılar restore edilmiyor, genellikle bir zamanlar varolmuş yapılar tümüyle araştırılıyor ve baştan aşağı yeniden kuruluyordu; bir bütün halinde topluluklar veya geniş ölçekli alanlar, tarihsel yapıları, faaliyetleri, giysileri, zanaatları ve halk mirasının başkaca elemanlarıyla birlikte yeniden canlandırılıyor ve canlı tarih müzeleri olarak yaşatılıyor³.

“*Bölge koruması*”, sonuçta, geniş ölçekli korumanın ilkelerini şehir koşullarına ve günlük hayat tarzlarına uyarlamakta yaygın olarak kullanılmış olan “*tarihsel bölge*” kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımın temeli, bir yapının çevresi dışında korumaya değmeyebileceği varsayımdır. Böylece, birbiriyle ilişkili tarihsel özelliklerin toplamı bir bütün olarak saptanmakta ve bu özelliklerle bağdaşmayacak gelişmelerden korunmak üzere “*tarihsel bölge*” olarak nitelenmektedir⁴.

3. Tarihsel Koruma Stratejileri

“*İslam şehirlerinin yaşayan mirasının korunması*” adlı bildirisinde Janet Abu-Lughod, tarihsel korumada dört strateji saptamıştır⁵. Dördüncü strateji, koşulların elverdiği ölçüde, bu araştırmanın maksatlarına yönelik olarak tavsiye edilmektedir. Dört strateji şunlardır:

“3.1. Yapılara özgün durumlarının kazandırılması ve kullanılmaları önlenerek bozulmaya karşı korunmaları (“Ölü Müze”).

3.2. Bozulan anıtların varlığını sürdüren parçalarıyla, kayıp veya tahrip olmuş elemanların yeniden-yapılmış parçaları arasında belirgin bir görünüş farkı yaratan kısmi restorasyon. Bu yaklaşım, bir film seti yaratmaktan çok, bir tarih duyumu uyandırmaya yöneliktir.

3.3. Bir yapının, veya yapı dizisinin özgün biçiminin yeni bir kullanım amacına yönelik olarak yeniden inşası (sözelimi, sarayların müze veya kültür merkezi haline getirilmesi, pazaryerlerinin turistik çarşılarla dönüştürülmesi vb.). Bu politikada mekân savurganlığı daha azdır ve sürekli bakım söz konusudur; bu durum, ne var ki, “ant”ın, kendisini çevreleyen topluluğun asıl yaşamından kopmasına yol açabilir.

3.4. Daha önceki biçimleri ve fonksiyonları çağdaş ihtiyaçlara uyarlayacak biçimde ıslah etmek veya yeniden canlandırmak. Bu, varolan yapıların yeniden inşası veya onarımını kapsayabilir, ama o yöredeki yararlı ve güzel elemanlar topluluğunun uyumlu

ve sürekli biçimde tamamlanmasını da gerektirir. Bu politika, cansız bir kabuğu değil de dinamik bir topluluğu koruma isteğini öne çıkardığı için, koruma politikalarının hedefi haline gelmelidir.”

4. Tarihsel Korumaya Yönelik Bazı Özgül Yasal Düzenlemeler

Giriş'te değinildiği üzere, burada sözü geçen öneri niteliğindeki yasal düzenlemelerin çoğu Batılı ülkelerin deneyimlerine dayanmasına rağmen, yerel ihtiyaçlara ve yerel kültüre uygun düşen yasal düzenlemelerin sevilmesine çalışılmıştır. Bu yasal düzenlemeler şunlardır:

4.1. Tarihsel Bölgelerin, Yörelere ve Yapıların Belirlenmesi: Her tarihsel koruma girişiminin, hangi bölgelerin, yörelere ve yapıların tarihsel değerinde sayıldığına ilişkin bir ön belirlemeye dayanması gerekmektedir. Böylesi bir belirleme hükümetin işe karışmasını gerektirdiği için, sınırlamalarla veya para desteği sağlayarak bir hükümet kuruluşunun sorumluluk üstlenmesi ve kesin kriterlere göre hareket etmesi gerekmektedir.

ABD'de, Tarihsel Yerlerle İlgili Ulusal Sicil, bu belirleme işlemine izin veren merkezi bir aygıttır. Bu konudaki öneriler Tarihsel Yerlerle ilgili Ulusal Sicil'den başka hükümet kuruluşları ve hattâ özel gruplarca yapılabilir, ama nihai karar yetkisi onundur. Ulusal Sicil kapsamına alınmak için gereken kriterlerin gerekli kıldığı koşullar şunlardır:

“Yer, tasarım, ortam, malzeme, işçilik, duygu ve çağrışım bakımından bütünlüğü bulunan ülke çapında ve yerel önemdeki bölgelerin, yörelere, binaların, yapıların, nesnelere Amerikan tarihi, mimarisi, arkeolojisi ve kültürü yönünden önemlilik taşıması, ve

- 1. Tarihimize önemli katkısı olan olaylarla ilişkili olması veya*
- 2. Geçmişte önem taşıyan kişilerin hayatlarıyla ilişkili olması veya*
- 3. Bir tipin, dönemin veya yapı yönteminin ayırıcı özelliklerini somutlaması veya bir ustanın çalışmasını temsil etmesi veya yüksek sanat değerleri taşıması veya bileşenleri belirgin bir özellikten yoksun olan önemli ve özelliği olan bir varlığı temsil etmesi veya*
- 4. Tarih öncesi veya tarih bakımından önem taşıyan bir bilgiyi sağlamış veya sağlaması muhtemel olması.”*

Genellikle, 50 yıllık binalar Ulusal Sicil kapsamına alınmaya değer görülmez. Ne var ki, böylesi binalar, eğer yukarıdaki koşullara uyan bölgelerin bütünleyici ögesi durumundaysalar veya bir başka kriter dizisine uygun düşen belirgin birtakım özellikler taşıyorlarsa, ancak o zaman kapsama alınmaya değer görüleceklerdir⁷.

4.2. Tarihsel Alanların Korunması: Britanya'da, 1967 tarihli “Civic Amenities Act” adlı yasa uyarınca, yerel makamlar, mimari veya tarihsel önemdeki kesimleri, değiştirmenin ve yeni inşaatın onaya bağlı olduğu koruma alanları olarak belirlemektedir. Maliklerin koruma önlemlerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmak için kredi verilebilmektedir; gerçekten bu kişiler istismak tehdidi altında zorunlu onarımlar yapmak zorunda bırakılabilirler. Eski yasal düzenlemeler arasında, 1913 tarihli “Ancient Monuments Act” ve 1953 tarihli “Historic Buildings and Ancient Monuments Act” bulunuyordu. Eski binaları koruma amacıyla bir ulusal tröst devralır ve genellikle eski maliklerin buralarda oturmaya devam etmelerine izin verir. 1962'de, “Local Authorities Historic Buildings Act” adlı yasa, düşük faizli ya da faizsiz krediler ve bağışlar yoluyla buraların bakımına katkıda bulunma konusunda şehirlere yetki vermiştir. Hem bu yasa

hem de “*National Trust Acts*” adlı yasa, halkın buraları ziyaret etmesine olanak vermektedir⁸.

Fransa’da 1962’de çıkarılan yasayla, “*korunan sektör*” kavramı geliştirilmiştir. Bu, Charles de Gaulle dönemindeki kültür bakanının adıyla Malraux Yasası diye anılan yasadır. Yasa, sözgelimi eski bir şehrin ortaçağdan kalma bölgesi gibi bir yörenin bütününü koruma amacıyla çıkarılmıştır, ama Paris’in önemli bir bölümüne de uygulanmıştır. Yasaya göre dökümü çıkarılmış olan sektör, koruma ve onarım planına konu olmaktadır. Malikler, sektör kapsamındaki yapıları yapmak, yıkmak, dönüştürmek veya restore etmek için, kendileri bu konuda özel krediye hak kazanmış olmak koşuluyla, bu plana uymak durumundadırlar. Şehir veya ulusal hükümet sınıflandırma işlemini başlatabilir; bunun yanısıra, bölgenin boyutları görüşme konusu yapılır. Sınıflandırma, önceki şehir planlarının hepsini geçersiz kılıcı bir etkiye sahiptir. Konut ıslahı için bir büro kuran 1970 tarihli bir yasanın hükümleri uyarınca, restorasyon çalışmaları yapılırken, korunan sektördeki konut birimlerinin tahsisatlı onarımı da birlikte gerçekleştirilir⁹.

4.3. Geliştirilmesi Ertelenmiş Bölgelerin Belirlenmesi: Fransa’da, geliştirilmesi ertelenmiş bölgelerin belirlenmesi işlemi, fiyatları dondurucu bir etkiye sahiptir. Böylesi sektörlerde, belirlenmiş arazi üzerinde inşaatı önlemek ve bir arazi rezervinin mamur hale getirilmesine olanak sağlamak için, devlet, aksi takdirde belli bir fiyatın üzerinde satılabilecek toprağı öncelikle satın alma hakkını saklı tutar¹⁰.

4.4. Bağışlar ve Teknik Danışma: Hollanda’da, 1950 tarihli geçici bir Anıtlar Yasası’nı, restorasyon giderlerinin karşılanmasına yardımcı olmak üzere özel maliklere bağışı öngören 1961 tarihli sürekli bir yasa izlemiştir. Ulusal çapta dökümü çıkarılmış toplam 40.000 anıttan 6.800 kadarının bulunduğu Amsterdam’da, ayrı bir Koruma Bürosu, restorasyonlar konusunda tavsiyede bulunur ve şehrin önerdiği tahsisatı görüşür (ulusal hükümet ve şehirden her biri, restorasyon giderlerinin %20 kadarını sağlar). 1971 yılında, şehir, il, ulusal ve özel fonların katkısı sayesinde şehirde toplam 1.600 bina restore edilmiştir¹¹.

4.5. Geliştirme Haklarının Nakli: Bu yasal mekanizma, tarihsel korumanın ekonomik yönden sakınca taşıyan temel engelini aşmak amacıyla, ABD’de, John Costoris tarafından önerilmiştir. Aşağıda, bu yasal mekanizmanın Cutler’den alınmış açıklaması (L.S. Cutler, S.S., “*Recycling Cities for People, The Urban Design Process*”) verilmektedir¹².

“Sorunun özü eski binaların ekonomisinde yatmaktadır; çünkü geliştirme işini özel olarak üstlenecek kişiler, durmadan artan onarım ve restorasyon giderlerini ödeyemezler ve hükümet, ulusal olmayan yörelerin yapıcı restorasyon projelerine yardım etmeyecektir. Costonis, “Geliştirme Haklarının Nakli” adlı bir plan oluşturmuştur. Bu plan çerçevesinde, bölge olarak belirlenmiş yörelerin olanaklarından yararlanamayan önemli binaların sahipleri, bu hakları, çevredeki öbür yörelerin sahiplerine satabilir veya nakledebilirler. Sözgelimi, on katlı tarihsel bir binanın sahibi yatırımının tam değerini çıkaramıyorsa ve bu nedenle binayı yıkmak ve yerine yirmi katlı bir bina yaptırmak istiyorsa, binasının üzerindeki on kata ilişkin geliştirme hakkını rayiç piyasa fiyatıyla satma hakkına sahiptir. Tarihsel bina üzerindeki boş mekân, kendi arsaları üzerinde yürürlükteki imar izninden daha fazla inşaat yapmak isteyen kişilere satılabilecektir. Böylece, tarihsel yapının sahibi, binasını koruyup restore etme konusunda özendirilmiş ve paraca desteklenmiş olacaktır. Ayrıca, şehir yönetiminin yönlendiriciliğinde, kullanılmamış hakların yatırılıp satılabileceği bir Geliştirme Hakları Bankası ve döner sermaye de kurulacaktır. Costonis, koruma koşulu aramamaktadır; bu, tarihsel yapının sahibince, taşınmaz tarihsel yapı statüsünde tutmak yükümü altındaki maliklere aktarılmış, mülkiyetle ilgili bir çıkardır.”

5. Tarihsel Korumaya İlişkin Bütünsel Bir Yaklaşım Doğru

İlkin, bir hukuk belgesinin varlığının, sadece ilk adımı oluşturduğunu vurgulamak gerekiyor. Belirleyici etken, belli bir anıtın, yapı topluluğunun ve bir kentin kurtarılması konusundaki genel politika ve bununla ilgili kapsamlı planlardır¹³. İkinci olarak, özellikle ticari alanlarda, bir tarihsel binanın ya da bölgenin korunması, bir bütün olarak o alanın yürürlükteki ve gelecekteki ekonomik planlamasıyla ilişkili olmak zorundadır. Bu ekonomik zemin sağlansa, bu durum, âcil onarım ve gelecekteki bakım giderlerinin uygun bir standarda göre karşılanmasına yardımcı olacaktır¹⁴. Üçüncü olarak, tarihsel koruma -özellikle tarihsel bölgelerle ilgili daha geniş kapsamlı uygulamalarda-, belli yolların yayalara açılmasından mimari ayrıntılara ve binaların rengine kadar uzanan çok ölçekli fiziksel planlama ve tasarım kararları gerektirmektedir.

Yukarıdaki üç nokta açısından, başarılı bir tarihsel koruma yaklaşımının, yasal düzenlemelerle politika planlamasını, fiziksel planlamayı ve tasarımı, sosyo-ekonomik gelişmeyi birleştirmesi ve toplumun çıkarlarıyla bireyin çıkarları arasında, sıradan yurttaşların katılımını azamiye çıkaracak biçimde bir denge gözetmesi gerekmektedir. Tarihsel korumaya yönelik bütünsel bir yaklaşım denemesi olarak aşağıdaki önlemler alınabilir. Bu önlemler A. İbrahim¹⁵, J. Warren¹⁶ ve J. Abu-Lughod¹⁷'un yazılarından sağlanan verilere dayanmaktadır. Önerilen önlemler şunlardır:

1. Tarihsel alanın (tarihsel bölge potansiyeli taşıyan yörenin) sınırlarının belirlenmesi. Belirleme, tarihsel binaların görsel etkisinin derecesine, fiziksel planlama ve tasarım etkenlerine ve sosyo-ekonomik etkenlere dayandırılabilir.
2. Bu alandaki tarihsel olan ya da olmayan binaların, tarihsel değerlerine, durumlarına, yüksekliğine, kullarımlarına ve renklerine göre sınıflandırılması. Sonra, analizde çıkış noktası ve fiziksel görsel açıdan yönlendirici ilke olarak kullanılmak üzere, bina gruplarının yüksekliklerinin çıkarılması gerekmektedir. Bir bütün olarak binalarla o alan arasındaki mekânlar için de benzer incelemelerin yapılması gereklidir.
3. Tarihsel alan içindeki tüm taşınmaz sahiplerinin, hakları ve yükümleri konusunda bilgilendirilmesi. Tarihsel alan içindeki bir taşınmazın geliştirilmesi veya onarımının, değişiklik, genişletme, yıkım veya kullanım değişikliğini düzenleyen sıkı bir planlama izni sistemine bağlanması.
4. Geliştirmeyi ve onarımı düzenleyen sıkı bir planlama izni sisteminin şu esaslara dayanması gerekmektedir:

- Eski mimari eklemeler, yakışsız işaretler ve afişler, temizlik açısından yakışsız faaliyetler ve başkaca şeyler de dahil, çevre kirliliğinin giderilmesi.
- Söz konusu alan içindeki inşaat yapılmamış arsalar konusunda, yatay ve düşey bina hatlarının ve bina yasalarının, görsel karakteri de içerecek biçimde belirlenmesi.

Benzer yasa ve yönetmeliklerin, varolan (tarihsel olan ve olmayan) binaların geliştirilmesi ve onarımı için oluşturulması gerekmektedir.

- Trafiğin tarihsel alanın dışına çevrilmesi ve yayalara açılmış bölgelerin azamiye çıkarılması. Böylesi mekânların tasarımı tarihsel alanın özgün karakterine uygun düşmeli ve ihtiyaçlarını karşılamalı, insani ölçekli tasarım kararlarına, yeşil alana, kaldırıma, dış donanıma ve aydınlatmaya özen göstermelidir. Başka bir deyişle, şehrin peyzaj tasarımının potansiyeli bütünüyle gerçekleştirilmelidir.
- Tarihsel alana araba park ve bakımı hizmeti sağlanmalıdır. Yeraltı park ve bakım hizmeti ve bataryayla çalışan taşıtlar gibi yeni çözüm biçimleri ele alınmalıdır.

5. Elverişli faaliyetlerin (varolan ya da yeni faaliyetlerin) teşviki ve varolan elverişsiz faaliyetlerin sona erdirilmesi yoluyla tarihsel alanın sosyo-ekonomik gelişimi. Birinci durumda, teşvikler ya da para yardımları gerekebilir. Her iki durumda da hukuksal açıdan belirli kurallar oluşturulmalıdır. Taşınmazın kültürel değerine (tarihsel oluşuna ya da sadece tarihsel bir bütünün bir parçası oluşuna) ve yapılması gereken işe (istimlak, geliştirme, yeniden geliştirme ve onarım) bağlı olarak para yardımları ve tazminatların değişiklik göstermesi zorunludur. Her durumda, para yardımının ya da tazminatın miktarı, sadece o taşınmaza değil, tarihsel alanın bütünü (ve bu nedenle genel olarak toplum) bakımından beklenen katkıya bağlı olmak durumundadır. Ayrıca, para yardımlarının ve tazminatların, maliklerin ve kiracıların inisiyatiflerini azamiye çıkaracak ve tek tek kişiler kurallara uymadıkları ve gerekeni yapmadıkları takdirde hükümetin müdahalelerini gerekli asgaride tutacak bir tarzda planlanıp uygulanması gerekmektedir.
6. Gelişme planlarının, temizliğin, bakımın, topluluğa katılmanın ve faaliyetlerin denetlenmesinin İslam'a göre yürütülmesi de dahil, alanın yönetimi ve bakımı için bir sistem oluşturulması.

NOTLAR

1. Said-Farahat, N., **The Pyramids Historic Park, Guiza, Mısır**, (Atina, Georgia, USA: Georgia Üniversitesi, 1976, Peyzaj Mimarisi konusunda yayımlanmamış master tezi), ss. 116-118.
2. Ballard, C., **Preservation of Man-Made Resources**, (Atina, Georgia; Çevre Tasarımı Okulu, Georgia Üniversitesi, 1976, Peyzaj mimarisi konusunda yayımlanmamış master tezi).
3. **Tarihsel Koruma Ulusal Tröstü ve Colonial Williamsburg Vakfı, Historic Preservation Today**,
4. **Ballard, C., op.cit.**
5. Abu-Lughod, J., **“Preserving the Living Heritage of Islamic Cities”**, **Toward an Architecture in the Spirit of Islam**, seminer P’in Tutanakları, basımcısı: Holod, R. (Aiglemont, Gouvieux, Fransa: Ağa Han Mimarlık Ödülü, 1978), s. 65.
6. Rau, J. ve Wooten, D. (basımcılar) **Environmental Impact Analysis Handbook**, (New York: McGraw-Hill, 1980)., ss.1-15 ve 1-16.
7. **İbid**, s.1-16.
8. Lothman, **How Cities Are Saved**, (N.Y.: Universe Books, 1976), s. 48
9. **İbid**, p.59.
10. **İbid**, s.61.
11. **İbid**, s.63.
12. Cutter, L.S. ve Cutter, S.S., **Recycling Cities For People, The Urban Design Process**, (Boston: Cahners Books-International, Inc., 1976), s. 16-17
13. Lothman, **op.cit.**, s.47.
14. **İbid**, s.66.
15. İbrahim, A., **Towards Genuine Cultural Values in the Construction of the Contemporary Islamic City**, (Kahire: Planlama ve Mimari İncelemeler Merkezi, 1982) (Arapça)
16. Warren, J., **“Baghdad: Two Case Studies of Conservation”**, **The Arab City, Its Character and Islamic Cultural Heritage**, basımcı: Serageldin, İ., Elsadek, S., Herbert, R.; (Riyad: Arap Şehir Gelişmesi Enstitüsü, 1982), ss.248-250.
17. Abu-Lughod, J., **op.cit.**